

İnsan haqları ideyasının ümumibəşəri dəyər mahiyyəti

İnsan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərə nəzər salsaq, orada da azadlıq ideali barədə fikirlərin yer aldığı şahidi olarıq. 26 avqust 1789-cu ildə Fransada qəbul edilmiş "İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası"nın qəbulundan sonra onların beynəlxalq müqavilə və konvensiyalarda, pakt və protokollarında və s. sənədlərdə artıq təsbit edilmiş çərçivələrdən kənara çıxaraq və hər hansı istisnaya yol vermədən müdafiə edilməsinin zərurliyini vurğulamağa başlamışlar.

Ə.Əbbasov yazır: "Lakin son 15 ildə insan hüquqlarının təşəkkülündə dini və mədəni müxtəlifliyin oynadığı rol beynəlxalq birliyin buna münasibət bildirməsi ilə daha etibarlı təminat qazanmışdır. 1999-cu ildə BMT Baş Məclisi "İnsan hüquqları və mədəni müxtəliflik" adlı 54/160 nömrəli Qətnamə qəbul etmişdir. Həmin Qətnaməyə müvafiq olaraq, BMT-nin Baş katibi tərəfindən hazırlanmış hesabatda müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus olan dövlətlərin insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipinin təmin edilməsində həmrəyliyi göstərilərsə də, bir sıra dövlətlərdə dini və mədəni dəyər və elementlərin müxtəlifliyinin nəzərə alınması zərurəti də qeyd edilmişdir. İnsan hüquqları sahəsində əsas beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt"ın, "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Pakt"ın, "İrqi ayrışikliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya"nın və "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya"nın mədəni müxtəlifliyin qorunması üçün normativ çərçivə yaratdığı vurğulanmışdır.

İnsan hüquqlarının təmin olunmasına yönəldilən tədbirləri heç də bütün cəmiyyətlərdə eyni həcmdə və eyni formada həyata keçirmək mümkün deyildir. Bu zaman "yeni reallıqların", yəni fərqli cəmiyyətlərdə mövcud olan mədəni və dini müxtəlifliyin nəzərə alınması qaçılmazdır. İnsan hüquqlarının, demək olar ki, tam şəkildə qorunduğu və təmin edildiyi Qərbi Avropa dövlətlərində, məhz belə müxtəliflik gözlənilir. Bu dövlətlərin konstitusiyalarında və qanunvericiliklərində hər bir kəsin dini etiqad azadlığına hörmət edilməsinin təsbit olunması onların ərazilərində yaşayan və müxtəlif mədəniyyətlərə və dinlərə aid olan insanların da hüquqlarının (təbii ki, digər insanların hüquqlarına xələl gətirməyən) qorunmasını təmin edən mühüm amillərdəndir.

Deməli, müxtəliflik və plüralizm mədəniyyətin elə mövcudluq şərtidir ki, insan hüquqlarının reallaşdırılması da mütəqə nəzərə alınmalıdır. Bu mənada, ənənə və milli irs məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir."

İnsan hüquqlarının çərçivəsi necə və hansı amillərlə müəyyən olunur? Onun sərhədləri haradan başlayır və harada bitir? Bu sualları cavablandırmaq üçün, ilk öncə, insanın mahiyyəti ilə bağlı müəyyən suallara aydınlıq gətirmək zəruridir. Təbii ki, biz insan hüquqları haqqında danışarkən, ilk növbədə, bu hüquqların aid olduğu insan problemini də nəzərdən keçirməliyik. XX əsrin ikinci yarısına qədər olan dövrdə hər bir insanın doğulduğu andan başlayaraq, hüquqlara malik olduğu iddia edilirdisə də, sonralar bu fikir müəyyən müsbət dəyişikliyə məruz qalmışdır. Belə ki, insan hüquqlarının inkişafı və bu sahədə ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq təcrübəsi əsasında insanların, hətta ana bətnindən hüquqlara malik olması qəbul edilmişdir. Məsələn, ana bətnində olan uşağın yaşamaq hüququ səbəbindən, aborta icazə verilməməsi (müəyyən istisnalar nəzərə alınmaqla), ana bətnindəki uşağın fəaliyyət qabiliyyəti olmasa belə, varislik hüququ baxımından hüquq qabiliyyətli olması. Bu istiqamətdə insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatların söyləmələri xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır.

Ə.Əbbasov daha sonra yazır: "Fəlsəfi xarakterli "insan kimdir" sualının cavablandırılması ilə sıx bağlı olan insan hüquqları ilə insanolma vəziyyəti arasındakı əlaqə (birinin mövcud olması, o birinin isə bu mövcudluğu ifadə etməsi) ontoloji bir münasibətdir. İnsan olmaq, mahiyyət etibarilə, hüquqlara malik olmaqdır. Bu hüquq və azadlıqlar elə bir sosial-fəlsəfi kateqoriyalardır ki, insanın təbiətindən, yəni onun varlığından və özünüifadəsindən törəyir. Ona görə də, hər bir kəs öz hüquqlarını dərk etməli, bu hüquqlar haqqında müəyyən biliklərə malik olmalı, bu hüquqları həyata keçirmək üçün təcrübə və səriştə qazanmalıdır.

Hüquqlarının təmin olunmasını tələb etməyən, onların reallaşmasına çalışmayan insan öz ləyaqətinə, mənsubiyyətinə, məniyyətinə, əxlaqına yadlaşması, özgüləşməsi ilə qarşılaşır. İnsan özündən asılı olmayan səbəblərə görə, hüquqlarını reallaşdırma bilmədikdə, yaxud hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına və nəticədə onları itirməsinə yol verdikdə, o, yaşamaq olduğu layiqli insan həyatından məhrum olunur. Bu, insanların şərəf və ləyaqətinə tam cavab verən və kamil bir həyatı ifadə edən, müəyyən qədər utopik çalarlar daşıyan insan hüquqları doktrinasıdır, insan hüquqlarının səciyyəvi cəhətlərindən biri, ondan ibarətdir ki, insan heç vaxt malik olduğu hüquqlarla kifayətlənmir, daim siyasi və hüquqi mübarizə yolu ilə yeni hüquqlar əldə etmək niyyətində olur. Göründüyü kimi, insan hüquqları daim dinamikada olan, müdafiəsi üçün hüquqi təminatın yaradılmasını tələb edən, hamı tərəfindən etirafa iddialı olan fenomenidir."

L.İsgəndərova cəmiyyət, insan və təbiət arasında qarşılıqlı münasibətlər haqqında yazır: "Cəmiyyət ilə təbiət arasındakı qarşılıqlı təsirin xarakteri, bir tərəfdən istehsal üsulu, digər tərəfdən isə, daxilində cəmiyyətin inkişaf etdiyi təmasda olduğu təbii mühitin xassələri ilə müəyyən olunur. Qarşılıqlı təsir prosesinin idarə edilməsi həm istehsalata təsir göstərməklə, məsələn, texnologiyanın dəyişdirilməsi yolu ilə, həm də təbiətə təsir etməklə, məsələn, canlı ehtiyatları yenidən yaratmaq prosesini qaydaya salmaq və idarə etmək metodu ilə həyata keçirilməlidir. Maraqlı cəhətlərdən biri bundan ibarətdir ki, müasir mütəxəssislər, nəinki insanın, həm də təbiətin hüquqları barəsində danışır. Fikrimizcə, belə mülahizəni, yəni təbiətin də hüquqlara malik olduğunu, məcazi mənada, söyləmək olar. Təbiətin özünəməxsus hüquqlara malik olması ilə bağlı müasir ekologiyada aşağıdakı üç fikir mövcuddur:

1) təbiət heç bir hüquqa malik deyil, onun heç bir daxili dəyəri yoxdur, təbiəti qoruyub-saxlamaq, yalnız ona görə lazımdır ki, o, in-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

sanın mövcudluğu üçün zəruri olan təbii mühiti özündə ehtiva edir. Bu kontekstdə təbiət kənar vəziyyətdə, insan isə mərkəzdədir;

2) təbiət müəyyən hüquqlara malikdir. Bu mülahizə təbiətə dair aşağıdakı prinsiplərə söykənən utilitaristlərə məxsusdur. Utilitarizmin nümayəndələrinin fikrincə, kainatda rifah maksimum, əzab-əziyyət isə, minimum miqdarda mövcuddur. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən heyvanları da əxlaqi və hüquqi dəyərlər (müəyyən hüquqlara malik olanlar) sferasına daxil etmək zərurəti meydana çıxmışdır;

3) humanist ənənələr müstəvisində mövcud olan prioritet qaydanın dəyişməsinə tələb edən "dərin ekologiya" tərəfdarlarının fikri (onların qurduğu düstur belədir: "insan, heyvan - bitki və mineralar". Onların təklif etdiyi qayda bundan ibarətdir: "biosfer (və ya Yer) - bütün canlılar - bəşəriyyət.

Təəccüb doğuran cəhət bundan ibarətdir ki, qeyd edilən sonuncu sistemdə insan xoşagəlməz ən mənfi element qismində təsəvvür olunur, çünki yalnız o, təbiəti məhv etməyə qadirdir və məhv edir. Başqa sözlə, bütün canlılar içərisində yalnız insan təbiətin düşməni hesab olunur. Fikrimizcə, son dərəcə ziddiyyətli mülahizədir. Danılmaz faktır ki, insan təbiətə və onun bəzi hadisələrinə təsir göstərmək qabiliyyətinə malikdir. Lakin bu, düşmənciliklə deyil, ilk növbədə, təbiətin bir çox sirlərinə bələd olmaq, təbiətin yaratdıqlarından

maksimum dərəcədə yaralanmaq məqsədi ilə bağlıdır.

Elmi mülahizələrin təsdiqinə uyğun olaraq, insanın texniki fəaliyyəti (o cümlədən, texniki fəaliyyət hüquq və azadlığı) biosferin təşkil və mövcudolma prinsiplərini daşımaq deyil, əksinə, bu prinsiplər əsasında həmin mürəkkəb sistemi ətraflı öyrənmək və yenidən qurmaqdan ibarətdir. Məhz insan vahid dinamik sistem olan biosferin mövcudluq prinsiplərini tamamlamaq və buna görə də, onunla, bilavasitə qarşılıqlı təsirdə olmalıdır. Buna hər bir müasir insanın hüquq və azadlıqları, eləcə də, təbiətin qanunauyğunluqları qarşısında vəzifələri də imkan verir.

Deməli, cəmiyyət, təbiət və insan müştərək inkişafda bir-biri ilə həmrəy olmalıdır. İctimai həmrəylik cəmiyyət, təbiət və insanın zəifliyini aradan qaldırır, bu zaman cəmiyyət işləri ədalətlə idarə olunur, təbiətdə təbii canlanma baş verir və nəhayət, insan öz hüquq və azadlıqlarının realizəsində düşülmüş sərbəstliklə hərəkət edir. Belə həmrəylik nəticəsində, insanın təbiətə və ya cəmiyyətə münasibətdə davranışlarında müəyyən harmoniya yaranır, insan həm özünü, həm də ətraf mühitlə davranmağın necə olmalı olduğunu dərinlən dərk edir. Məhz belə münasib və əlverişli mühitdə insan öz hüquq və azadlıqlarının gerçəkəşməsində yüksək vətəndaşlıq mövqeyi nümayiş etdirir."

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru